

نقد گزارش رشر از آثار منطقی ابن سینا

زینب برخورداری^۱

مقدمه

گزارش و تهیه فهرس از آثار شیخ الرئیس سابقه طولانی دارد که ناشی از جایگاه رفیع ابن اندیشمند بزرگ در دانش‌ها است.

پژوهشگران تاریخ منطق نیز همواره توجه ویژه به جایگاه شیخ الرئیس در منطق اسلامی داشته‌اند؛ زیرا منطق دوره اسلامی پس از ابن سینا، در واقع شرح و بسط آثار اوست. وی از طرفی در شفا مباحث منطق نه بخشی را مفصل و منقح بیان می‌کند و از طرفی با خلق اشارات آغازگر منطق دو بخشی است.^۲

در سده اخیر با پیشرفت علوم و روشهای تحقیق، گزارش‌های علمی‌تر و منسجم‌تری از آثار وی ارائه شده است. فهرس فنی آثار ابن سینا در قرن اخیر با کار خاورشناس معروف بروکلیمان آغاز می‌شود و با فهرس عثمان ارگین ادامه می‌یابد.^۳

نیکولاس رشر^۴ (۱۹۲۸ م.) فیلسوف و منتقد آلمانی و شارح بزرگ ابن سینا نیز فهرستی تخصصی از آثار منطقی وی ارائه داده است. رشر همچنین تأملاتی در باب منطق سینوی دارد و به بررسی جایگاه وی در تطور منطق عربی می‌پردازد.^۵ نوشتار حاضر نقد تأملات رشر و برداشت وی از آرای منطقی ابن سینا نیست^۶ و همچنین با توجه به فهرس مختلفی که از آثار شیخ الرئیس ارائه گزارش نموده‌اند^۷ در صدد بررسی مقایسه‌ای آنها و گزارش‌های دیگر با گزارش رشر نیز نمی‌باشد، در این نوشتار به نقد و تکمیل گزارش رشر از آثار منطقی ابن سینا بسنده می‌کنیم.

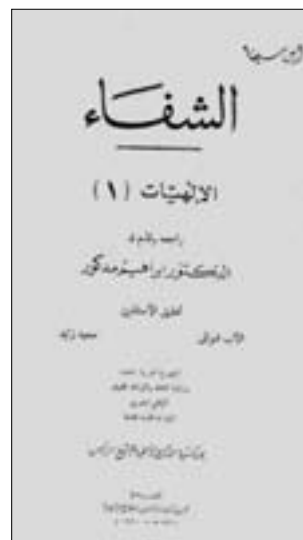
برای درک صحیح منظومه معرفتی شیخ الرئیس در منطق و همچنین دریافت کامل نظرات منطقی وی، بررسی تمامی آثار منطقی الزامی است و این مهم مسبوق به شناسایی، جمع‌آوری و تصحیح رسائل منطقی بوعلی است. حصر توجه به آثاری خاص و صرف نظر از کلیه آثار منطقی، درکی عقیم از اندیشه منطقی وی به همراه خواهد داشت. نگارنده تحلیل، تحقیق، تصحیح و انتشار ۱۰ اثر منطقی چاپ نشده ابن سینا را در دست دارد.

گزارش رشر از آثار منطقی ابن سینا

- نیکولاس رشر در کتاب سیر تحول منطق عربی کتب منطقی ابن سینا را به دو دسته تقسیم می‌کند. دسته اول شامل کتب جوامع که جامع علوم عقلی ارسطویی و یا حداقل سه علم منطقیات، طبیعیات و الهیات است. این آثار عبارتند از:
۱. الشفا: گزارش رشر از شفا ناظر به پنج مجلد است که در قاهره زیر نظر مذکور به چاپ رسیده: ایساغوجی، مقولات برهن، سفسطه، خطابه (۱۹۵۲ الی ۱۹۵۹). رشر مجلدی که کتاب الشعر شفا در آن است را در ادامه می‌افزاید.
 ۲. کتاب النجاة که تلخیصی کوتاه از شفا است و به سال ۱۹۵۳ در روم و همچنین به سال ۱۹۳۸ در قاهره به کوشش کردی به چاپ رسیده است.
 ۳. کتاب الاشارات و التنبیهاث که به کوشش س. دینا به سال ۱۹۶۰ به همراه شرح نصیرالدین طوسی در دارالمعارف قاهره به چاپ رسیده است. این اثر پیشتر توسط فورژه به فرانسوی ترجمه و چاپ شده است.
 ۴. کتاب التعليقات. رشر در مورد این کتاب هیچ توضیحی نمی‌دهد.
 ۵. عیون الحکمة که به کوشش حلمی ضیاء اوکلن در رسائل ابن سینا در آنکارا به سال ۱۹۵۳ (دانشکده ادبیات دانشگاه استامبول) به چاپ رسیده است.
 ۶. اثر فارسی دانشنامه که به سال ۱۳۳۱ در تهران چاپ شده است.
- دسته دیگر تک نگاریهای منطقی شیخ رئیس است که یا شامل کل مباحث منطقی است و یا برخی مباحث را در بر دارد. رشر فهرست این آثار را چنین ارائه می‌دهد:
۷. المنطق الکبیر، وی از این اثر هیچ مشخصاتی نمی‌دهد.
 ۸. منطق المشرقیین، که به سال ۱۹۱۰ در قاهره چاپ شده است.
 ۹. اغراض المقولات. اشتاین اشنايدر، AVG، ص ۳۹.
 ۱۰. الحکمة العروضية فی معانی کتاب زینتوریکا به کوشش محمد سالم، قاهره انتشارات النهضة به سال ۱۹۵۳،^۸

نقد گزارش رشر

- گزارشی که در اثر رشر از آثار ابن سینا ارائه شده است محتاج نقد و تکمیل است در نقد این اثر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
۱. مشخصات نمونه‌های چاپی ارائه شده از هر اثر کامل نیستند. این امر ممکن است به علت عدم دسترسی نویسنده و یا نبودن این چاپها در زمان مؤلف باشد. رشر تنها یک یا دو نمونه چاپی از هر اثر را برای معرفی آن برشمرده است. برخی از اطلاعاتی که برای یک اثر آمده ناقص است. به عنوان مثال عیون الحکمة چاپ دانشکده ادبیات دانشگاه استامبول به کوشش ضیاء اولکن و احمد آتش فراهم آمده است که در اینجا فقط به اسم اولکن اشاره شده است.
 ۲. آثار منطقی که رشر از ابن سینا بر می‌شمرد به هیچ وجه کامل نیست. وی در مجموع ۱۰ اثر منطقی الشفاء، النجاة، الاشارات، التعليقات، عیون الحکمة، دانشنامه، المنطق الکبیر، منطق المشرقیین، اغراض المقولات و الحکمة العروضية را در فهرست خود می‌آورد.
 - آثار منطقی که رشر به آنها اشاره‌ای نمی‌کند به ترتیب الفبا از این قرارند: اجوبة الشيخ الرئيس الی ابی سعید ابی الخیر: قیاس، اجوبة عن المسائل العشرینیة، البهجة فی المنطق، بیان ذوات الجهة، القصيدة المزوجة (رشر نام این اثر را در ترجمهها آورده است)، تعالیک فی المنطق، تعقب الموضع الجدلی، مختصر الاوسط، مفاتیح الخزان، منطق المشرقیین، منطق الموجز، الموجزة فی اصول المنطق، نکت المنطق، الهدایة.
 ۳. برخی از آثار نام برده شده در گزارش رشر احتمالاً با اتکا به منبع ضعیف و یا غلطی بوده و یا احیاناً نام دیگری از آثار شناخته شده است. این آثار در فهرس پژوهشگران بعد از وی یا به طور کلی حذف شده است و یا در فهرس آثار منطقی شیخ رئیس دیده نمی‌شود.
- المنطق الکبیر و اغراض المقولات، که ابن ابی اصیبعه نیز از آن به نام غرض قاطیغوریاس یاد کرده است^۹، در نسخه شناسی‌های پژوهشگران بعدی حذف شده اند. اما اثر التعليقات با مشخصاتی که رشر از آن ارائه می‌کند از بزرگترین آثار ابن سینا در بررسی تطبیقی آرای فلاسفه بوده است که فقط سه بخش از آن بر جای مانده و به کوشش عبدالرحمن بدوی احیا شده است. بخش التعليقات علی حواشی کتاب النفس لارسطو که به سال ۱۹۴۷ در قاهره چاپ شده است^{۱۰} ظاهراً همان است که رشر در کتابش به آن اشاره می‌کند. آنچه محمد مهران در پاورقی ترجمه عربی از کتاب رشر می‌آورد تنها در سال چاپ با آنچه گذشت تفاوت دارد. وی سال چاپ این اثر را ۱۹۳۷ می‌داند^{۱۱}.
- اثر دیگری از شیخ رئیس با نام التعليقات وجود ندارد. این اثر نیز تعلیقاتی بر رساله نفس ارسطو است و منطقی

نیست.

۴. یکی از نواقص گزارش رشر عدم توجه به نسخ خطی و دست نوشته‌های مختلف رسائل است. در کتاب رشر هیچ دست نویسی از اثری منطقی نیامده و صرفاً به نمونه‌های چاپی اشاره شده است. حتی در مواردی نه به دست نویس و نه به نمونه چاپی، هیچ کدام، اشاره ای نشده است و لذا منبع اثر مشخص نیست. کتاب التعليقات و المنطق الکبیر چنین وضعیتی دارند.

۵. مصنفات ابن سینا بعضاً نام‌های متعددی دارند. رشر در گزارش خود نام‌های دیگر آثار، را نمی‌آورد که این خود می‌تواند منشا خطا باشد. به عنوان مثال کتاب التعليقات چنانچه پیشتر گذشت اثر منطقی نیست، ولی اگر چنانچه این اثر همان تعالیق فی المنطق شیخ الرئیس باشد شامل تعلیقه‌های متفاوت بوعلی در زمینه منطق است. محمد مهران در پاورقی ترجمه عربی خود از اثر رشر، بعضاً نام‌های دیگر آثار را می‌آورد^{۱۲} ولی کار وی نیز کامل نیست.

۶. از محاسنی که در گزارش رشر وجود دارد، اشاره به ترجمه‌های لاتینی آثار است. وی در گزارش آثار منطقی ابن سینا ترجمه لاتینی از بخش شعر کتاب شفا و همچنین عیون الحکمة را معرفی می‌کند. وی در بخش ترجمه‌هایی که از کتب بوعلی صورت گرفته است به کتابی که ترجمه القصیده المزدوجة فی المنطق در آن است اشاره می‌کند^{۱۳}. جای تعجب دارد که وی این اثر را در فهرست آثار منطقی ابن سینا نمی‌آورد. همچنین دو نام قصیده فی علم المنطق و الرجز المنطقی را که هر دو متعلق به یک اثر هستند را از آن دو اثر پنداشته است.^{۱۴}

گزارش تکمیلی از آثار منطقی ابن سینا

ابن سینا بنا به قول خودش، در منطق جوامع و تک نگاریهایی دارد.^{۱۵} جوامع چنانچه پیشتر گذشت، آثاری شامل کلیه مباحث عقلی ارسطویی هستند و تک نگاریها تنها مباحث منطقی را در بر دارند. تک نگاریها گاهی شامل تمامی مباحث منطق هستند^{۱۶} و گاهی تنها موضوعی خاص را مورد بررسی قرار می‌دهند.^{۱۷} آثار جوامع ابن سینا همگی حداقل یک بار به چاپ رسیده‌اند ولی تعدادی از تک نگاریها همچنان به صورت دست نوشته باقی مانده‌اند. در جدول زیر وضعیت آثار منطقی ابن سینا از این حیث نشان داده شده است.

جوامع (منتشر شده)	تک نگاریها (منتشر شده)	تک نگاریها (منتشر نشده)
- الاشارات و التنبیها - دانشنامه علایی - الحکمة العروضية * - الشفا - عیون الحکمة * - النجاة - الهدایة	- مکاتبة ابن سینا و ابو سعید ابی الخیر: قیاس - الاجوبة عن المسائل العشرینة - تعقب الموضع الجدلی * - القصیده المزدوجة فی المنطق * - منطق المشرقین - نکت المنطق *	• البهجة فی المنطق • بیان ذوات الجهة • تعالیق فی المنطق • مختصر الاوسط • مفاتیح الخزائن • منطق الموجز • الموجزة فی اصول المنطق

(علامت * نشانگر آثاری است که به دلیل نقایص چاپی و یا استفاده نکردن از تمامی دست نویس‌های اثر، مجدداً کار شده و در دست انتشار است).

تکمیل گزارش رشر

در بخش حاضر گزارش کاملی از نمونه‌های چاپ شده هر اثر منطقی ابن سینا به همراه معرفی دست نویس‌های آثار چاپ نشده ارائه می‌شود. جهت ارائه کامل‌ترین اطلاعات ممکن در این بخش علاوه بر استفاده از فهرس موجود درباره مصنفات ابن سینا و همچنین مراجعه به فهرست کتب خطی کتابخانه‌ها^{۱۸}، اکثریت دست نویس‌های موجود نیز بررسی شده اند. در برخی موارد گزارش فهرس ناقص و یا اشتباه بود که با مراجعه به دست نویس‌ها اصلاح شد.

جوامع منتشر شده

۱. الاشارات و التنبیها

از این اثر تا کنون چاپ‌های متعددی صورت گرفته است که بیشتر آنها همراه با شروحي هستند. اطلاعات نمونه‌های

چاپی اثر از این قرار است:

الف) الاشارات و التنبیهات، ترجمه فرانسوی و تحقیق یعقوب فورژه، لیدن ۱۸۹۲ م. مصر ۱۳۶۸ ق.
ب) الاشارات و التنبیهات (مع شرح نصیر الدین طوسی)، تحقیق سلیمان دینا، مصر دارالمعارف، ۱۹۶۰ م.
ج) الاشارات و التنبیهات (بانضمام لیب الاشارات فخر الدین رازی)، به اهتمام محمود شهبابی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۹.

د) الاشارات و التنبیهات (شروح خواجه طوسی و فخر رازی)، تهران چاپ سنگی، ۱۲۸۱؛ چاپ اول (جدید) تصحیح محمدرضا خالقی، نشر کتاب، ۱۴۰۳ ق؛ قم، نشر البلاغة، ۱۳۷۵ ش.
همچنین شروحو فراوان از اشارات وجود دارد که جهت جلوگیری از اطاله کلام به آنها پرداخته نمی‌شود^۱، ترجمه‌های زیادی نیز از کل یا جزء این اثر صورت گرفته است^۲.

۲. دانشنامه علایی

این رساله به زبان فارسی است و بخش‌هایی از آن به طور مجزا نیز چاپ شده‌اند:
الف) دانشنامه علایی (منطق، طبیعیات، الهیات)، حیدرآباد، چاپ سنگی، ۱۳۰۹.

ب) دانشنامه علایی (منطق، طبیعیات، الهیات، ریاضیات)، مقدمه و تصحیح محمد معین، محمد مشکوة و مجتبی مینوی، تهران، انجمن آثار ملی ۱۳۳۱ ش.

ج) دانشنامه علایی یا حکمت بوعلی، منطق و الهیات، حاشیه و تصحیح احمد خراسانی، تهران، شرکت مطبوعات، ۱۳۱۵ ش.
این اثر به زبان فرانسه نیز ترجمه شده است^۱.

۳. الحکمة العرو ضیه یا کتاب المجموع

این اثر به علت نواقص چاپی در دست تصحیح و چاپ مجدد قرار دارد^۲.
الف) نمونه چاپی آن تحقیق محمد سلیم سالم بوده و به سال ۱۹۵۰ م. انتشارات النهضة قاهره آن را به چاپ رسانده است. رشر سال چاپ اثر را ۱۹۵۳ ذکر می‌کند.
ب) دست نویس این اثر در کتابخانه اوپسالا سوئد در مجموعه ۳۶۴ ups موجود است.

۴. الشفاء

این اثر دارای مفصل‌ترین رساله ابن‌سینا در باب منطق است لذا در بیشتر موارد تنها قسمتی از آن چاپ شده است که در این بخش به چاپ قسمت‌های مختلف منطقی نیز اشاره خواهد شد:

الف) الشفاء، حاشیه ملاولیا و ملاسلیمان، حاشیه صدرالدین شیرازی و سید احمد برالهیات، تهران، چاپ سنگی، ۱۳۰۳ ق.

ب) الشفاء، به کوشش ابراهیم مدکور، قاهره، وزارة الثقافة و الارشاد القومي؛ افس: قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۶-۱۴۰۴ ق.

مشخصات تفصیلی این اثر را رشر به طور ناقص آورده است (که در گزارش رشر به آن اشاره شد). محمد مهران در باورقی خود بر ترجمه رشر چاپ منطق العبارة، القیاس و الشعر را نیز می‌افزاید^۳. بخش جدل از منطقیات، تحقیق فؤاد الاهوانی، قاهره مؤسسه المصرية العامة للتالیف و الترجمة و النشر ۱۳۸۵ نیز باید به فهرست تفصیلی چاپ مدکور اضافه شود.

ج) البرهان کتاب الشفاء، تحقیق و مقدمه عبدالرحمن بدوی، قاهره، انتشارات النهضة، ۱۹۵۴.
بقیه مجلدات چاپ شده از شفا مربوط به بخش‌هایی غیر از منطقیات آن هستند. معرفی، توصیف، حاشیه و ترجمه‌های

زیادی نیز از بخش‌های مختلف این اثر وجود دارد. بخش شعر (فن تاسع) شفا و همچنین قسمت‌هایی از منطق و طبیعیات آن به لاتین نیز ترجمه شده است.^{۲۴}

۵. عیون الحکمة*

این اثر به نام کتاب الموجز و الموجز الصغیر فی المنطق نیز نامیده شده و یک بار به طور مستقل و بار دیگر در مجموعه رسائل شیخ رئیس چاپ شده است. الف) عیون الحکمة، تحقیق و مقدمه عبدالرحمن بدوی، قاهره: التراث العربی؛ سال دوم، المعهد العلمی الفرنسی الآثار الشرقیة، ۱۹۵۴م. ب) رسائل الشیخ، اهتمام و تصحیح مجتبی مینوی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۳؛ قم، انتشارات بیدار، ۱۴۰۰ ق.

ج) شرح عیون الحکمة، شرح فخرالدین رازی، چاپ اول قاهره، مکتبة الانجلو المصدریة، ۱۴۰۰ ق. بخش‌های مختلف این اثر نیز مانند سایر جوامع به تنهایی چاپ و شرح شده است. دست نویس‌های شناسایی شده آن عبارتند از:

نسخ خطی در ایران:

۱. تهران، دانشگاه، ۹۶۷/۱ ف. (استانبول، طوب، احمد، ۳۲۶۸).

۲. تهران، دانشگاه، ۷۰۱۰/۱؛ قرن ۱۲.

۳. تهران، دانشگاه، ۱۹۶/۲ ف؛ (استانبول، حمیدیه، مرادمل، ۱۴۴۸/۲).

۴. تهران، دانشگاه، ۲۲۶۴/۳۴ ف. (استانبول، ایا صوفیه، ۴۸۲۹/۳۳).

۵. استانبول، دانشگاه، ۴۷۵۵/۱، سال ۵۸۸.

۶. استانبول، ملت، جارالله، ۱۲۶۰/۴.

دیگر نسخ خطی:

۱. استانبول، دانشگاه، ۴۷۵۵/۴.

۲. واتیکان، ۹۷۷/۷.

۳. قاهره، دارالکتب، طلعت، ۳۸۷.

۴. استانبول، طوب، احمد، ۳۳۵۵/۲.

۵. استانبول، طوب، احمد، ۳۴۴۷/۱۵.

۶. استانبول، ایا صوفیه، ۴۱۵.

۷. استانبول، ملت، جار الله، ۱۴۴۱/۵.

۸. استانبول، ملت، فیض الله، ۲۱۸۸/۷.

۹. استانبول، نور عثمانیه، ۱۰۸، ۴۸۹۴/۹۱.

۱۰. لایدن، ۱۴۴۶.

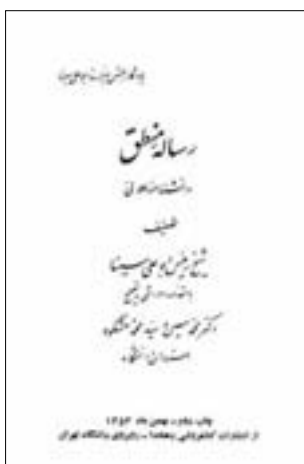
۱۱. استانبول، کوپرولو، ۸۶۸/۱.

شایان ذکر است که در فهرس، دو اثر عیون الحکمة منسوب به ابن سینا آمده است که بر طبق تحقیق و تصحیح صورت گرفته تنها یکی از آن دو متعلق به شیخ رئیس است. همچنین رساله الموجز الصغیر فی المنطق که در مباحثی با عیون الحکمة متفاوت دانسته شده است، همان منطقیات عیون الحکمة است و تعلیق‌های متعلق به رساله تعلیق فی المنطق ابن سینا در برخی دست‌نویس‌های آن قرار گرفته است و موجب شده تا اثری متفاوت با عیون الحکمة پنداشته شود.^{۲۵} فهرست بالا با لحاظ این تغییرات ارائه شده است.

۶. النجاة

منطقیات کتاب نجات ابن سینا از دیگر آثار مهم منطقی شیخ رئیس است. این کتاب نیز از جوامع شیخ رئیس بوده که علاوه بر چاپ‌هایی که به صورت کامل از آن موجود است، بخش‌های مختلف آن نیز به تنهایی به طبع رسیده است: الف) النجاة فی الحکمة المنطقیة و الطبیعة و الالهیة، تهران، چاپ سنگی، ۱۲۷۴؛ تهران، مرتضوی، ۱۳۶۴، قاهره ۱۳۳۱ ق.

ب) کتاب النجاة فی الحکمة المنطقیة و الطبیعیة و الالهیة، تنقیح و مقدمه ماجد فخری، بیروت، دارالافتاح

الجديدة، ۱۴۰۵ ق.

ج) النجاة، تصحيح فضل الرحمن، قاهره، ۱۹۵۲ م.

د) النجاة من الغرق في بحر الضلالات، ويرایش و ديباچه محمد تقی دانش پژوه، تهران انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۴ ش.

ه) نجات و منطق المشرقیین، به کوشش محمد عبده، قاهره، ۱۳۲۰ ق.

این اثر نیز ترجمه‌های فراوانی دارد همچنين بخش منطق آن به فرانسه ترجمه شده است.^{۲۶}

۷. الهدایة

اثر فوق یک نمونه چاپی به مشخصات زیر دارد:

تحقیق محمد عبده، چاپ دوم، دانشکده دارالعلوم دانشگاه قاهره، مکتبه القاهره الحديثه، ۱۹۷۴ م.

تک نگاری‌ها:

در این بخش ابتدا به تک نگاری‌های منطقی منتشر شده و سپس به تک نگاری‌های منتشر نشده که به صورت دست‌نویس موجود است اشاره خواهد شد.

۱. مکاتبة ابن سینا و ابو سعید ابی الخیر: قیاس

مشخصات چاپی اثر چنین است: قم، انتشارات سخن، بی تا.

۲. الاجویة عن المسائل العشریة

الف) کتاب منطق و مباحث الفاظ، تصحیح محمد تقی دانش پژوه و به اهتمام مهدی محقق و توشی هیکو ایزوتسو، تهران، موسسه مطالعات اسلامی، ۱۳۵۳.

ب) المسائل الغربية العشریة، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۳.

۳. تعقب الموضع الجدلی *

این اثر نیز در مجموعه منطق و مباحث الفاظ که ذکر آن گذشت آمده است. دست‌نویس‌های شناسایی شده آن عبارتند از:

نسخ خطی در ایران:

۱. مشهد، رضوی، ۱۱۰۸۳/۲.

۲. تهران، دانشگاه، ۱۱۹۰/۲۴ ف؛ استانبول، ایا صوفیه، ۴۸۴۹/۲۱.

۳. تهران، دانشگاه، ۸ و ۲۲۶۴/۲۳ ف؛ استانبول، ایا صوفیه، ۲۳ و ۴۸۲۹/۸.

۴. تهران، دانشگاه، ۲۲۶۶/۷ ف. (استانبول، ایا صوفیه، ۴۸۵۲/۷).

دیگر نسخ خطی:

۱. استانبول، طوپ، احمد، ۱۵۸۴/۲۶.

۲. استانبول، ملت، جار الله، ۱۴۴۱/۳.

۳. استانبول، نور عثمانیه، ۴۸۹۴/۱۱۵.

۴. استانبول، دانشگاه، ۳۳۲۸/۱۱.

۵. استانبول، بایزید، ولی الدین، ۲۱۳۴/۱۵.

۶. قاهره، دارالکتب، تیمور، ۲۰۰.

۴. القصيدة المزوجة في المنطق *

الرجز المنطقی، القصيدة المصرفة، میزان النظر و ارجوزة في المنطق نام‌های دیگر این اثر هستند.

الف) ارجوزة في المنطق، تهران، مکتبه الجعفری، بی تا.

ب) منطق المشرقیین و القصيدة المزوجة في المنطق، قاهره، المکتبه السلفية، ۱۳۲۸؛ تهران، مکتبه الجعفری

التبریزی، بی تا؛ قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۵.

قصیده مزدوجه ترجمه لاتینی نیز دارد.^{۲۷}

۵. منطق المشرفيين

مشخصات چاپی اثر فوق همان است که در بند (ب) شماره سابق گذشت.

۶. نکت المنطق*

نام‌های دیگر اثر الفصول الموجزة و معرفة الاشياء است. از رساله مذکور تصحيح ناقصی وجود دارد. اخيرا تصحيح و چاپ مجدد صورت گرفته است:

الف) النکت فی المنطق، حاشیه شرح الهدایة الاثریة، صدرالدین شیرازی، تهران، چاپ سنگی، ۱۳۱۳ق.
ب) نکت المنطق، تحقیق و تصحيح انتقادی سید حسین موسویان، جاویدان خرد، سال ششم، شماره دوم (دوره جدید)، تهار ۱۳۸۸، صص ۱۴۳-۱۵۷.

۷. البهجة فی المنطق

این آثار مطلقاً به چاپ نرسیده است. نام آن در فهرس موجود جزء آثار ابن سینا آمده است. دست نویس‌های شناسایی شده آن عبارتند از:

- نسخ خطی در ایران:
۱. تهران، دانشگاه، ۲۴۴۱/۹ (تهران، دانشگاه، ۱۱۲۰/۹ ف).
 ۲. تهران، ملی، ۲۲۲۲/۶.
- دیگر نسخ خطی:
۱. استانبول، مزار، کاپیتان، ۱۲۴۳/۲۲.

۸. بیان ذوات الجهة

این اثر نیز مطلقاً چاپ نشده است آن را با نام عکوس ذوات الجهة نیز خوانده‌اند. دست نویس شناسایی آن در فهرس یک مورد ذکر شده است که پس از بررسی نسخ، نمونه دیگری برای آن پیدا شد:

۱. قاهره، ۲۱۷، H. ۶m.
۲. مشهد، رضوی، ۱۱۰۸۳ (ناقص است).

۹. تعالیق فی المنطق

از این اثر با نام‌های مقاله فی الاشارة الی علم المنطق و «الاشارة فی المنطق» نیز یاد شده است. در فهرس به نسخ ناقص این اثر اشاره‌ای نشده است. این دست نویس‌ها پس از تصحيح یافت شدند:

- نسخ خطی در ایران:
۱. تهران، دانشگاه، ۱۱۹۰/۹ ف؛ استانبول، ایاصوفیه، ۴۸۴۹.
 ۲. قم، مرعشی، ۵۱۰۱/۴.
 ۳. مشهد، رضوی، ۱۱۰۸۳/۲ (ناقص)
 ۴. واتیکان، ۹۷۷/۷ (ناقص).
 ۵. تهران، دانشگاه، ۹۶۷/۱ ف. (استانبول، طوب، احمد، ۳۲۶۸ (ناقص)).

دیگر نسخ خطی:

۱. استانبول، ایاصوفیه، ۴۸۵۳/۲۴.
۲. استانبول، نور عثمانیه، ۴۸۹۴/۳۷.
۳. استانبول، دانشگاه، ۴۷۵۵/۱۷.

۱۰. مختصر الاوسط

نسخه خطی آن به شماره ۲۷۶۳ در کتابخانه نور عثمانیه استانبول موجود است.

نسخه خطی رساله المبدأ و المعاد ابن سینا

۱۱. مفاتیح الخزائن

نسخه خطی آن به شماره ۴۶۴۳/۱ در کتابخانه ملک تهران موجود است.

۱۲. منطق الموجز

نسخ شناسایی شده آن عبارتند از:

نسخ خطی در ایران:

۱. تهران، دانشگاه، ۱۱۹۰/۲۲ ف. استانبول، ایاصوفیه، ۴۸۴۹/۱۰.
 ۲. تهران، دانشگاه، ۲۲۶۴/۷ ف، تهران، دانشگاه، ۲۲۶۴/۹ ف، استانبول، ایاصوفیه، ۴۸۲۹/۷.
- نسخ خطی دیگر:
۱. استانبول، طوب، احمد، ۱۵۸۴/۲۵؛ سال ۹۱۴.
 ۲. استانبول، ملت، جارالله، ۱۴۴۱/۲.
 ۳. استانبول، نور عثمانیه، ۴۸۹۴/۱۱۳.

۱۳. الموجزة فی اصول المنطق

این اثر به نام‌های جوامع علم المنطق، علم البرهان و فی اصول علم البرهان نیز خوانده شده است. نسخ شناسایی شده آن عبارتند از:

نسخه خطی در ایران: تهران، دانشگاه، ۱۱۴۹/۲۹.

نسخ خطی دیگر:

۱. استانبول، دانشگاه، ۴۷۵۵/۳.
 ۲. استانبول، طوب، احمد، ۶۵ و ۳۴۴۷/۶۴.
 ۳. استانبول، نور عثمانیه، ۴۸۹۴/۷.
- در فهرس موجود از آثار شیخ رئیس به اثری با عنوان فی ضبط انواع القضايا (القضايا فی المنطق نام دیگر آن است) بر می‌خوریم که دست نویس‌هایی نیز برای آن ذکر شده است. در اثنای تحقیق مشخص شد که اثر به احتمال قوی از آن ابن‌سینا نبوده و پس از وی نگارش یافته است، لذا از ذکر آن در آثار ابن‌سینا خودداری می‌شود. بر اساس گزارش یاد شده می‌توان گفت ابن‌سینا در مجموع ۲۰ رساله در دانش منطق از خود برجای گذاشته است.

منابع و مأخذ

۱. ابن ابی اصیبعه، موفق الدین ابی العباس، عیون الانباء فی طبقات الاطباء بیروت، دارالمکتبة الحیاء، ۱۹۶۵.
۲. برخوردار، زینب، الموجز الصغیر فی المنطق یا منطق عیون الحکمة رفع یک ابهام تاریخی، فصلنامه آینه میراث، زیر چاپ.
۳. حبیبی، نجفقلی، برخوردار، زینب، «گزارش تحلیلی از رساله تعالیق المنطق ابن‌سینا»، دو فصلنامه تخصصی حکمت سینوی (مشکوٰۃ النور)، سال ۱۲، پائیز و زمستان ۱۳۸۷، شماره ۴۰.
۴. حسینی اشکوری، سید جعفر، حسینی اشکوری، سید صادق، فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی، انتشارات مرکز احیاء میراث اسلامی، قم، ۱۳۷۷.
۵. دانش پژوه، محمد تقی، فهرست نسخ خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۷.
۶. دانش پژوه، محمد تقی، افشار، ایرج، فهرستواره کتابخانه مینوی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۷۳.
۷. رشر، نیکلاس، تطور المنطق العربیة، ترجمه محمد مهران، قاهره، دارالمعارف، ۱۹۸۵.
۸. حائری، عبدالحسین، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، تهران، ۱۳۵۰.
۹. فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه ملی ملکه زیر نظر: ایرج افشار و محمد تقی دانش پژوه، با همکاری محمدباقر حجتی و احمد منزوی، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۵۲.
۱۰. فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، انتشارات کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۶۲.

پژوهشگران
تاریخ منطق نیز
همواره توجه ویژه
به جایگاه شیخ رئیس
در منطق اسلامی
داشته اند؛ زیرا
منطق دوره اسلامی
پس از ابن‌سینا،
در واقع شرح و بسط
آثار اوست.

۱۱. فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، محمدتقی دانش پژوه، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۸.

۱۲. قراملکی، احد فرامرزی، «الاشارات و التنبیهات سرآغاز منطق دو بخشی»، آینه پژوهش، شماره ۲۴، ۱۳۷۳.

۱۳. قنوتی، ال‌اب جورج شحاته، مؤلفات ابن سینا، مقدمه للدكتور ابراهيم بك مذکور، دارالمعارف، قاهره، ۱۹۵۰م.

۱۴. کدیور، محسن، کتابشناسی جامع ابن سینا مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، تهران، زیر چاپ.

۱۵. کدیور، محسن، نوری، محمد، ماخذ شناسی علوم عقلی (منابع چاپی از ابتدا تا ۱۳۷۵)، انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۷۸.

۱۶. مهدوی، یحیی، فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۳.

۱۷. نبوی، لطف‌الله، منطق سینوی به روایت رشر، تهران، نشر علمی فرهنگی، ۱۳۸۱.

1. Rescher, Nicholas, *The development of Arabic logic*, Pittsburgh (University of pittsburg, press 1964).

پی‌نوشت‌ها

۱. دانشجوی دکتری گروه فلسفه و کلام دانشگاه تهران

Barkhordariz@yahoo.com.

۲. الاشارات و التنبیهات: سرآغاز منطق دو بخشی، صص ۵۰-۳۸.

۳. ماخذ شناسی علوم عقلی، ص ۲۵۰.

4. Nicholas Rescher.

5. The development of Arabic logic, 154-155.

۶. برای بررسی تاملات رشر در منطق سینوی نک: منطق سینوی به روایت رشر.

۷. مؤلفات ابن سینا، فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا، کتابشناسی جامع ابن سینا.

1 The development of Arabic logic, pp. 149-151.

۸. عیون الانبیا فی طبقات الاطباء، ص ۴۴۰.

۱۰. مأخذ شناسی علوم عقلی، ص ۱۳۰.

۱۱. تطور المنطق العربیة، ص ۳۴۷.

۱۲. همان، ص ۳۴۸.

2 Schmoelders (1836) Augustus Schmbelders, *Documenta philosophiae Arabum*, edidit, latine Vertit, commentario illustravit, A.S.Bonae 1839.

3 *The development of Arabic Logic*, p. 151.

۱۵. منطق الموجز، ص ۱.

۱۶. البهجة فی المنطق.

۱۷. تعقب الموضوع الجدلی.

۱۸. کتابشناسی کامل فهراس و مراجع مورد استفاده، به طور کامل در منابع آمده است.

۱۹. نک: الاشارات و تنبیهات: سرآغاز منطق دو بخشی.

۲۰. نک: ماخذ شناسی علوم عقلی، صص ۱۲۹-۱۲۷.

4 *Le livre de Science (Logique, Metaphisqhe)*. Trans by Mohammad Achena et Henri Masse, paris, 1955.

۲۲. دکتر اعوانی، انجمن حکمت و فلسفه ایران.

۲۳. تطور المنطق العربی، ص ۳۴۶.

۲۴. ر.ک: ماخذ شناسی علوم عقلی، صص ۱۳۹-۱۳۴.

۲۵. ر.ک: الموجز الصغیر فی المنطق یا منطق عیون الحکمة رفع یک ابهام تاریخی.

5 *La Logique de fils de sina communment appelle Avicenne*, Trans by p.vattier. paris, 1653.

6 *Documenta philosophiae arbum*, trans by A.Schmoelders Bonnae, 1839.

۲۸. گزارش تحلیلی از رساله تعالیق المنطق ابن سینا صص ۱۴۵-۱۵۶.